

Теліженко С.А.

ПІЗНІЙ МЕЗОЛІТ ЧИ НЕОЛІТ? ДО ПИТАННЯ НЕОЛІТИЗАЦІЇ СЕРЕДНЬОЇ ТЕЧІЇ БАСЕЙНУ СІВЕРСЬКОГО ДІНЦЯ

Статтю присвячено дослідженню питання неолітизації середньої течії басейну Сіверського Дінця.

Введений в обіг у 1865 році в книзі «Prehistoric Times» Джоном Леббоком термін «неоліт» (Colin Renfrew, Paul Bahn 2004, p.26; Брей, Трамп 1990, с. 174), протягом тривалого часу доповнювався та збагачувався в результаті розвитку наукової думки. Так, наприклад, Гордоном Чайлдом в книзі «Man Makes Himself» (1936) для підкреслення важливості в історії людства переходу від мисливства до осілості та землеробства, були введені визначення «урбаністична революція» та «неолітична революція» (Colin Renfrew, Paul Bahn 2004, p.37). У сучасній західній археології, в якій починаючи з кінця 80-х років ХХ сторіччя акцентується увага на природничих дослідженнях (насамперед археоботанічних та археозоологічних) (Czdogan 1997, p.6), термін «неоліт» розглядається переважно як період «дуже повільних всеохоплюючих соціальних змін, які для кожного регіону є різноманітними та унікальними» (Motuzaite Matuzeviciute 2010, p.18-19) і який продовжувався близько 3000 років (M.Zvelebil & K.Zvelebil 1988, p.578). Головними факторами, які вирізняють неолітичну епоху серед інших є «певні зміни в матеріальній культурі та в економічній базі» (Larsson 2007, p.595), а перехід до землеробства відбувався через «зміни в природному середовищі, демографічний тиск, культурний вплив та еволюцію навчання» (Olsson 2003, p.22), «зміни у кліматі та зростання населення» (Var-Yosef 1998, p.167-168), «зростанні демографічного тиску на природне оточення» (Davis 2005, p.1408) та за наявності так званого «неолітичного пакету», який складається з демографічної дифузії, культурної дифузії та незалежного розвитку землеробства (Larson et al. 2007, p.15276). Останнім часом у західній науці поширилися і генетичні дослідження, результати яких дозволяють встановити не тільки місце первинної доместикації але й шляхи її розповсюдження. Наведені приклади далеко не

Telizhenko S.A.

THE LATE MESOLITHIC OR NEOLITHIC? TO THE QUESTION OF NEOLITHISATION OF MIDDLE STREAM OF SEVERSKY DONETS RIVER BASIN

останні і охоплюють лише частку наукової думки, але попри це, більшість поглядів стосовно критеріїв неоліту узагальнюються у висновок про перехід від мобільних та напівосілих груп мисливців-збирачів до осілих «*food-producing*» землеробів, доместикації тварин та виробництва керамічного посуду.

Одним із перших хто звернув увагу на можливість існування відтворювального господарства в середній течії басейну Сіверського Дінця був С.О.Локтюшев. У звітах про дослідження в межах м.Старобільськ Сергій Олександрович висунув припущення, що населення Старобільських пізньонеолітичних стоянок було «мисливсько-збиральницьким і, мабуть, риболовецьким, з зачатками землеробства...» (Локтюшев 1939, с. 428)

Критерії неолітичної епохи та етапність неоліту України були розглянуті вперше В.М.Даниленком. Запропонований цим автором термін «архаїчний неоліт» не набув поширення у вітчизняній науковій літературі. Археозоологічні дослідження фауністичного комплексу з поселення поблизу Кам'яної Могили, проведенні І.Г.Підоплічком, та його кореляція з культурними горизонтами пам'ятки дозволили В.М.Даниленку виділити два періоди у розвитку скотарства, перший із яких пов'язаний з «докерамічними та керамічними шарами» (Даниленко 1969, с.7).

Після проведення археологічних досліджень у басейні Сіверського Дінця експедицією під керівництвом Д.Я.Телегіна (1951, Гирло Осколу 1, 2, Бондариха 2; 1956-57, Олександрія), постало питання про виокремлення нової культури, яка в 1956 році отримала назву дніпро-донецька (Даниленко 1969, с.30). Головною ж ознакою дніпро-донецького неоліту в середній течії басейну Сіверського Дінця вважалася гребінцево-накольчаста кераміка (Телегин 1961, с.34), яка була найбільш наближеною «до посуду

ранніх землеробів» (Телегін 1968, с.166). Жодних інших свідчень про наявність відтворювальних форм господарства не наводилося (там само, с.207-211). Походження дніпро-донецького неоліту Д.Я.Телегін пов'язував з місцевими мезолітичними племенами (волинсько-донецька група) (Телегін 1968, с.34). Пізніше, дніпро-донецька культура переросла в дніпро-донецьку етнокультурну спільноту, одним із локальних варіантів якої стала донецька культура (Телегін, Титова 1998, с.34-35), виділена свого часу О.Я.Брюсовим. Таким чином, ідея про автохтонне походження неоліту у басейні Сіверського Дінця автоматично стала асоціюватися з донецькою культурою. Ідея автохтонності була підтримана О.Ф.Гореліком, який виокремив у межах донецької культури три фази – мезолітичну, ранньонеолітичну та розвинуту неолітичну (Горелік 1986, с.10). Важливо додати, що за матеріалами ранньонеолітичної фази О.Ф.Горелік відзначив співіснування «відмираючої» мікрорізьцевої техніки виготовлення вістер яніславицького типу з керамічним комплексом (Горелік 1997, с.34), а характерними рисами неолітизації басейну Сіверського Дінця він назвав наступні фактори: ріст кількості пам'яток, освоєння басейну Сіверського Дінця, перехід до човново-сіткової риболовлі, подальший розвиток мисливства, поява кераміки, однорідність матеріальної культури та виокремлення пам'яток за господарською специфікою (там само, с.36).

Л.Л.Залізник проблему неолітизації розглядав через призму міграціоністської теорії, за якою новація, притаманні неолітичним культурам південного заходу (або сходу), привносилися мігрантами на місцевий мезолітичний ґрунт. При цьому автор справедливо вказав на існуючі протиріччя, коли один крем'яний комплекс міг супроводжуватися різними керамічними комплексами (Залізник 2005, с.151-154).

На протиріччях у матеріальній культурі пам'яток донецької культури також зосередив увагу і В.О.Манько, який, на наш погляд, абсолютно вірно відзначив «механічне поєднання під назвою «донецька культура» пам'яток з різним типологічним складом крем'яних комплексів» та поставив під сумнів мезонеолітичний характер донецької культури (Манько 2006, с.8). У своїй монографії В.О.Манько розглядає неоліт як епоху поширення відтворювальних форм господарства, утворення культурно-історичних областей, які, у свою чергу, виконували функцію «інформаційного

простору», в межах якого відбувалося розповсюдження інновацій, характерних для нової епохи (Манько 2006, с.13). У більш розгорнутому вигляді цю тезу подано і в нещодавно опублікованій роботі (Манько 2010, с.229-253). Вважаючи запропоновані висновки автора в цілому досить слушними, не можемо залишити поза увагою те, що він знову піднімає питання коректності аналізу крем'яних комплексів у прив'язці до керамічних комплексів. У підсумку В.О.Манько, в принципі, повторює висновки Л.Л.Залізника про те, що традиційною формою матеріальної культури слід вважати крем'яний комплекс, а інноваційним (привнесеним) – кераміку (Манько 2010, с.251).

Найбільш докладно критерії неоліту аналізує Н.С.Котова, яка у своїй монографії (2002) розглядає такі аспекти нової епохи, як керамічне виробництво, скотарство та землеробство. Але на відміну від Л.Л.Залізника та В.О.Манька, вона майже повністю ігнорує такий важливий компонент матеріальної культури неолітичної епохи, як крем'яний комплекс. На думку авторки, процес неолітизації регіону пов'язаний з виникненням керамічного виробництва у першому періоді підперіоду 1а донецької культури (Котова, 2002, с.35). Відомості про скотарство та землеробство наведені в таблицях, і в цьому аспекті привертає увагу інформація про відбиток плівчастого жита на стінці посудини з поселення Серебрянське (розкопки С.М.Санжарова) (Котова 2002, с.107). Ці самі відомості фігурують і в пізнішій спільній праці (Левковская и др. 2003, с.300), що, без сумніву, заслуговує на увагу. Але дивує відсутність даних про те з якого шару походить зразок посудини, у якому контексті її було виявлено, до якого періоду донецької культури вона відноситься та результати яких аналізів дозволяють датувати цю кераміку в таких широких межах 4000-2800 (5850-3650) р. до н.е. (Котова 2002, с.37).

Як уже зазначалося вище, в археології мезоліту-неоліту середньої течії басейну Сіверського Дінця спостерігаються певні протиріччя, викликані невідповідністю деяких крем'яних комплексів «донецької культури», що супроводжуються керамікою. О.Ф.Горелік у цьому жодних протиріч та проблем не вбачає і, більше того, вважає, що ранньонеолітична фаза характеризується наявністю крем'яного комплексу з архаїчними рисами та появою керамічного посуду (Горелік 1997, с.35, рис.2). В.О.Манько, навпаки, вказує на змішаний характер матеріальної культури пам'яток, де

зафіксовані подібні випадки і пропонує власний погляд на розвиток донецької культури (Манько 2006, с.8).

Не заглиблюючись у процеси виділення культур та генези культурно-історичних областей, звернемо увагу на те, що вказана проблема повинна мати альтернативне вирішення. Приміром, нікого вже не дивує той факт, що крем'яні комплекси Клішні 2, Зеленої Горниці 1-5, Ольхової 5, Ольхової 2 та інших пам'яток не є гомогенними – на це вказують і самі їх дослідники (Горелік 1995, с.111; Манько 2006, с.21; с.39-40 с.45). Але не можна не помітити й того, що кераміку, яка супроводжує згадані негомогенні крем'яні комплекси, автори намагалися пов'язувати саме з більш «архаїчними» крем'яними індустріями. Візьмемо, наприклад, керамічний комплекс стоянки Ольхова 5, в якому виділено архаїчну та розвинену групи (Горелік 1995, с.107). Відповідно перша група пов'язується з ранньонеолітичною фазою донецької культури, а розвинена – з пізньонеолітичною (Горелік 1997, с.35, рис.2). Приводом для подібного розподілу керамічного комплексу стали незначні відмінності в технології виготовлення посуду та їх планіграфічна віддаленість, хоча всі фрагменти посуду були зафіксовані в одному літологічному шарі та в одному горизонті. Очевидно, що комплекс було розділено штучно. При цьому в крем'яній індустрії «у порівнянні з мезолітом, зміни мало помітні – відмирає «мікроріздева» техніка у виготовленні яніславицьких вістер, збільшуються розміри пластинчастих заготовок, рубальних знарядь, поширюється полога ретуш в обробці пластин, скребків и пласка – в оформленні трапецій» (Горелік 1997, с.34). Таким чином, О.Ф.Горелік був за крок від висновку про неможливість співіснування в одному комплексі яніславицьких вістер із керамікою та трапеціями з пласкою ретушшю, що заходить на поверхню.

Якщо звернутися до матеріалів першого етапу донецької культури, який, на думку В.О.Манька, датується другою половиною 7 тис. до н.е., то одразу виникає питання: як така давня кераміка (виявлена, наприклад, на стоянці Клішня 2) знаходить майже стовідсоткові аналогії в керамічному комплексі пам'ятки тубинської (за В.О.Маньком) культури другого етапу Туба 2, яка датується останньою чвертю 6 тис. до н.е.? Гадаємо, аналіз матеріальної культури Клішні 2 має бути більш стриманим та критичним. Не можна обійти увагою й те, за яким принципом

кераміка зі стоянки Велика Перерва 1 була також віднесена до першого етапу ДК (Манько 2006, с.38) – адже жодних посилань на склад крем'яного комплексу, та й взагалі характеристики пам'ятки у монографії нема.

Керамічний комплекс стоянки другого етапу донецької культури Зелена Горниця 1, представлений однією гостродонною посудиною та ще двома уламками від інших посудин, супроводжується трапеціями та вістрям, виготовленими із застосуванням мікроріздевої техніки, а також пізніми трапеціями зі струганою спинкою. В.О.Манько звертає увагу на те, що в крем'яному комплексі пам'ятки були виявлені й трапеції зі струганими спинками, які він, абсолютно справедливо відніс до більш пізнього часу (там само, с.41). Разом з тим, кераміку, виявлену на цій стоянці, автор не спромігся віднести до більш пізнього часу.

Фактори, які спонукали вітчизняних дослідників співвіднести керамічний посуд з ранніми комплексами металевого оснащення, мало чим відрізняються один від одного, але виглядають вони, на наш погляд, непереконливо. Не можна не відзначити, що посуд, подібний до кераміки як першого, так і другого (за В.О.Маньком) етапів донецької культури, масово представлений у керамічному комплексі групи 1 пам'ятки Туба 2 (другий етап тубинської культури (там само, с.66), середній керамічний етап, матвієвокурганської культури (Манько 2010, с.246, рис.3.2,3), у той час як комплекс мікролітів цієї ж пам'ятки характеризується трапеціями з ретушшю, «яка заходить на спинку, трапеціями з круторетушованими сторонами та трапеціями зі «струганою» спинкою» (Манько 2006, с.53).

Траплялося, що кераміка відносилася до раннього неоліту, як у прикладі з посудом із Великої Перерви. Нагадаємо, що згаданий посуд пов'язується з першим етапом донецької культури, (Манько 2006, с.38). Керамічний комплекс стоянки другого етапу донецької культури Зелена Горниця-1, представлений однією гостродонною посудиною та ще двома уламками від інших посудин, супроводжується трапеціями та вістрям, виготовленими із застосуванням мікроріздевої техніки, а також пізніми трапеціями зі струганою спинкою. Фактори які спонукали вітчизняних дослідників до співвіднесення керамічного посуду з ранніми комплексами металевого оснащення мало чим відрізняються один від одного, але виглядають вони, на наш погляд, непереконливо. Не можна

не відзначити, що посуд подібний до кераміки як першого, так і другого (за В.О.Маньком) етапів донецької культури, масово представлений у керамічному комплексі групи 1 пам'ятки Туба 2 (матвієвокурганська культура, середній керамічний етап) (Манько 2006, с.223, рис. 103.1), тоді як комплекс мікролітів цієї ж пам'ятки характеризується трапеціями з ретушшю, «яка заходить на спинку, трапеціями з круторетушованими сторонами та трапеціями зі «струганою» спинкою» (Манько 2006, с.53). Цей факт В.О.Манько пояснює засвоєнням кількох носіями традиційних культур «інновацію з одного джерела» (у даному конкретному випадку мова йшла про донецькі та матвієвокурганські культури) (Манько 2010, с.242).

Який ж інший шлях можна знайти до пояснення цього феномену? На нашу думку, коли йдеться про співіснування ранніх крем'яних комплексів з керамікою, то це свідчить лише про змішаний характер різночасових матеріалів, виявлених у межах однієї пам'ятки (стоянки, поселення). Очевидно, що мусить бути більш критичний підхід до археологічних артефактів стоянок, пов'язаних із піщаними надзаплавними терасами – адже загальний аналіз матеріалів з перевідкладених комплексів може призвести тільки до некоректних висновків, які надалі будуть тільки доповнюватися та уточнюватися, все більше віддаляючи дослідників від вірної інтерпретації.

У ході подальшого аналізу матеріалів пам'яток лівобережжя Сіверського Дінця постає питання можливості існування відтворювальних форм господарства у межах донецької культури. Припустимо, що така інновація, як кераміка дійсно відсутня в комплексах донецької культури (одразу спадає на думку, чи можуть такі комплекси розглядатися в межах неолітичної епохи?) Враховуючи зазначений вище змішаний характер крем'яних комплексів, що супроводжуються керамікою, а також зважаючи на відсутність доказів суттєвих змін в економічній базі стоянок середньої течії басейну Сіверського Дінця, залишимо дане питання без відповіді, оскільки вона є очевидною. У цьому випадку виникає нова проблема – з якою пам'яткою, культурою або з яким періодом слід пов'язувати первинні ознаки процесу неолітизації в сіверськодонецькому регіоні? За попередніми спостереженнями, які ґрунтуються на останніх дослідженнях на лівобережжі Сіверського Дінця, можна зробити припущення, що після зникнення пам'яток із крем'яною

індустрією притаманною донецькій мезолітичній культурі з'являється абсолютно інше культурне утворення, представники якого вели свою господарську діяльність фактично в тій же природній ніші, хоча не виключено, що обидві групи населення могли деякий час і співіснувати.

Нове культурне утворення пов'язується з традиціями матвієвокурганської культури, вузловими пам'ятками якої є стоянки Матвіїв Курган 1, 2 та Роздорська 2, які датуються в межах другої-третьої чверті сьомого тис. до н.е. Однією з пам'яток цієї культури на лівобережжі Сіверського Дінця є Туба 5 (Телиженко 2005), матеріальна культура та специфіка господарської діяльності якої подібні до Роздорської 2 (Цыбрий 2008), але має важливі відмінності від пам'ятки, яка дала назву культурі. Аналіз крем'яного комплексу, виробів з кісток, фауністичного комплексу (готується до друку), дає підстави стверджувати, що характер господарства, яким займалося населення Туби-5, за суттю був мезолітичним.

Стоянка розташована на піщаній терасі і належала напівосілим мисливцям-збирачам, які не знали керамічного посуду, не займалися землеробством і не були знайомі з розведенням домашніх тварин. Єдина коричневоглиняна ліпна посудина, орнаментована діагонально прокресленими лініями у сполученні з відбитками накольчастого штамп, фрагменти якої були виявлені в різних горизонтах стоянки, у тому числі і в черепашкових скупченнях (тема для окремої публікації), за технологією виготовлення та орнаментациєю подібна кераміці зі стоянок басейну Сіверського Дінця – Туба 2, Вільхова 2, Зелена Горниця 1, 5, Клішня 2, Зелена Горниця 5, Новоселівка 1, 2, Кайдашино 8 та ін. Цю посудину, без сумніву, слід розглядати в одному комплексі з кількома трапеціями зі струганими спинками, які також були виявлені на даній стоянці, переважно у верхніх шарах і навіть у черепашкових скупченнях (привід для окремого наукового дослідження).

Перші ж свідчення керамічного виробництва в басейні Сіверського Дінця, безперечно, пов'язуються з матеріалами ранньонеолітичної пам'ятки Старобільськ 1, яка за радіовуглецевими аналізами фрагментів кераміки датується першою чвертю 6-го тис. до н.е (Манько, Телиженко 2002, с.12). Під час останніх досліджень (у 2007 році), в ранньонеолітичному горизонті було зафіксовано 11 вогнищ, навколо яких концентрувалася основна маса знахідок – кістки тварин, крем'яні вироби, кераміка. Для

встановлення наявності/відсутності археоботаничних свідчень землеробства з 1704 літрів промитого ґрунту було відібрано 37 зразків. Результати лабораторних досліджень не дають нам жодних підстав вважати, що на даному поселенні було розвинуте землеробство (Мотузайте Матузевичуте, Телиженко 2009, с.145). З зазначеного можна зробити висновок, що Старобільськ 1 є унікальною пам'яткою, де чітко простежується змішана мезо-неолітична форма господарства, у якому відсутні ознаки землеробства, але розвинуте керамічне виробництво, що підтверджує висновки Л.Л.Залізняка та В.О.Манька про поширення інновацій (кераміки) в матеріальній культурі окремих пізньомезолітичних пам'яток. На жаль, фауністичний комплекс Старобільська 1 повністю не проаналізований і тому не може бути коректно використаний в даній роботі. Дані ж по фауністичному комплексу, наведені Ю.Г.Гурінім у монографії (Гурин 1998, с.153), здається, потребують додаткових досліджень.

Нижче за течією, за 3 км на південь від Старобільська 1 розташована багат шарова пам'ятка Новоселівка 3, яка досліджується протягом 4 років. Пізньонеолітичний шар пам'ятки, за попередніми даними, датується кінцем 6-го – початком 5-го тис. до н.е. Підставою для подібних припущень являються серійно представлені трапеції зі струганою спинкою, а також керамічний комплекс, який знаходить деякі аналогії в Тубі 2. У результаті флотації ґрунту (1060 літрів) було отримано 13 зразків, лабораторний аналіз яких також не підтвердив наявність ознак землеробства на даному етапі неолітичної епохи (Мотузайте Матузевичуте, Телиженко 2009, с. 145).

Таким чином, навіть наявність керамічного посуду в матеріальній культурі пам'яток першої чверті – кінця 6-го тис. до н.е. не є ознакою кардинальних змін в економіці. У цьому сенсі абсолютно вірною видається думка тих західних та вітчизняних спеціалістів, котрі вважають, що неоліт – це тривалий процес змін в економічній базі та матеріальній культурі, який не має певної суми ознак, оскільки даний процес не завжди проходив в однакових кліматичних та демографічних умовах. Яскравим прикладом переходу до осілості та зростання населення може слугувати виникнення крупних поселень на кшталт Матвієва Кургану 1, 2 або Роздорської 2, а на більш пізніх етапах – Старобільська 1 та Новоселівки 1, 2, 3.

З усього викладеного вище можна зробити наступні висновки.

1. Крем'яні комплекси ранньонеолітичної фази донецької культури (за О.Ф.Гореліком), першого-другого етапів донецької культури (за В.О.Маньком) або першого періоду, підперіоду 1а донецької культури дніпро-донецької культурно-історичної області (за Н.С.Котовою) не супроводжуються керамікою, оскільки остання має більш пізнє походження. Наявність же кераміки та крем'яних виробів «раннього або архаїчного» вигляду слід розглядати як результат змішаності кількох різночасових культурних шарів. «Піщана стратиграфія» майже всіх пам'яток лівобережжя не дає жодних підстав для коректних висновків. Навіть така, здавалося б, унікальна ситуація, яку зафіксовано на стоянці Зелена Горниця 6, де разом із нечисленним крем'яним комплексом мезолітичного вигляду виявлено гостродонну посудину, потребує якщо не перегляду, то проведення додаткових досліджень. Мабуть для вирішення цієї проблеми головну увагу слід зосередити на пам'ятках, розташованих в умовах, які не пов'язані з піщаними відкладами, – на кшталт хутора Шевченка (Горелик 1987).

2. У межах фінального мезоліту слід розглядати пам'ятки матвієвокурганської культури, одна з яких – Туба 5. Матеріали стоянки свідчать про те, що її населення займалося полюванням та збиральництвом. Про економіку іншої, найцікавішої пам'ятки цієї культури – Роздорської 2 на даний момент маємо досить суперечливе уявлення, оскільки ознаки землеробства та виробництва кераміки там відсутні, а статистичні дані по великій рогатій худобі свідчать про наявність скотарства. У будь-якому разі матеріали даної пам'ятки заслуговують на більш ретельні природничі дослідження. Водночас не виключаємо, що специфіка господарської діяльності Роздорської 2 та Туби 5, яка досить суттєво відрізняється від господарства населення Матвієва Кургану 1, 2, пояснюється особливостями їх розташування поблизу великих водних артерій.

3. Процес неолітизації середньої течії басейну Сіверського Дінця уперше фіксується в першій чверті 6-го тис. до н.е. За відсутності будь-яких ознак землеробства тут виникає керамічне виробництво, ознаки якого масово представлені на багат шаровій пам'ятці Старобільськ 1. У більш широких проявах воно фіксується пізніше, в останній чверті 6-го тис. до н.е. (Новоселівка 1,

2, 3, Туба 2). Питання наявності чи відсутності скотарства у зазначений період потребує додаткових досліджень.

Очевидно, що висловлені вище припущення носять дискусійний характер. Передбачаючи

можливі критичні зауваження, дуже хотілося б вірити в те, що вони будуть ґрунтуватися на чітких та прозорих аргументах, підкріплених результатами нових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

Горелик А.Ф. Новые мезолитические памятники с яниславицкими вкладышевыми элементами на Северском Донце // СА. – 1987. – №3. – С.146-159.

Горелик А.Ф., Выборный Ю.В. Итоговые результаты исследований неолитических памятников в устье р. Ольховой // Археологический альманах. – №4. – Донецк, 1995. – С. 105-124.

Горелик А.Ф. Сложение донецкой культуры и некоторые методологические проблемы «неолитизации» мезолитических культур // Древности Подонцовья. – Луганск: Изд-во «Осирис», 1997. – С. 32-37.

Гурин Ю.Г. Памятники раннего энеолита бассейна Северского Донца. – Луганск: Осирис, 1998. – 160 с.

Даниленко В.Н. Неолит Украины. Главы древней истории юго-восточной Европы. – К.: Наукова думка, 1969. – 260 с.

Залізник Л.Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України. Культурний поділ та періодизація. – К.: Шлях, 2005. – 184 с.

Котова Н.С. Неолитизация Украины. – Луганск: Шлях, 2002. – 268 с.

Левковская Г.М., Тимофеев В.И., Степанов Ю.В., Боголюбова А.Н., Котова Н.С., Ларина О.В., Волонтир Н.Н., Климанов В.А. О неолитическом земледелии на Западе Евразийской степной зоны (по результатам новых исследований на Украине и в Молдавии и материалам археолого-палеоботанико-палинологического банка данных) // Неолит-энеолит Юга и неолит Севера Восточной Европы (новые материалы, исследования, проблемы неолитизации регионов). – СПб: ИИМК РАН, 2003. – С. 298-314.

Локтюшев С.А. Отчет об археологических раскопках в окрестностях г. Старобельска от 26/Х-2/ХІ-1939 г. // Краєзнавчі записки. Випуск V. Археологічне надбання С.О. Локтюшева (до 130-річчя від дня народження). Наукова збірка / Автор-упорядник І.М. Ключенева. – Луганськ:

вид-во «Шико» ТОВ «Віртуальна реальність», 2009. – 480 с.

Манько В.А., Телиженко С.А. Мезолит, неоліт и энеолит Подонечья: Каталог радиоуглеродных дат. – Луганск: Шлях, 2002. – 40 с.

Манько В.О. Неоліт Південно-Східної України. – К.: Шлях, 2006. – 280 с.

Манько В.О. Проблеми дослідження неоліту в Україні // Кам'яна доба України. – Вип.13. – К.: Шлях, 2010. – С. 229-253.

Матузайте-Матузевичюте Г., Телиженко С.А. Керамика и земледелие или только керамика? Особенности неолита бассейна Северского Донца (по материалам неолитических поселений Восточной Украины Старобельск I и Новоселовк III // Взаимодействие и хронология культур мезолита и неолита Восточной Европы. СПб.: ИИМК РАН/МАЭ РАН, 2009. – С.143-146.

Телегин Д.Я. К вопросу о днепро-донецкой неолитической культуре // СА. – 1961. – №3. – С. 26-40.

Телегин Д.Я. Дніпро-донецька культура. До історії населення епохи неоліту-раннього металу півдня Східної Європи. К.: Наукова думка, 1968. – 258 с.

Телегин Д.Я., Титова Е.Н. Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита: Свод археологических источников. – К.: Наукова думка, 1998. – 144 с.

Телиженко С.А. Туба-5, Туба-6 – неолітичні пам'ятки в Середньому Подінців'ї // Кам'яна доба України – Вип.7. – К.: Шлях, 2005. – С.133-142.

Цыбрич В.В. Неолит Нижнего Дона и Северо-Восточного Приазовья. – Ростов н/Д: Изд-во АПСН СКНЦ ВШ ЮФУ, 2008. – 205 с.

Bar-Yosef O. The Natufian Culture in the Levant, Threshold to the Origins of Agriculture // Evolutionary Anthropology: Issues, News and Reviews. – Vol. 6, Issue 5, 1998. – P. 159-177.

Davis J.M. Why domesticate food animals? Some zoo-archaeological evidence from the Levant // Journal of Archaeological Science. – Vol. 32, 2005. – P. 1408-1416.

Larson G., Albarella U., Dobney K., Rowley-Conwy P., Schibber J., Tresset A., Vigne J-D., Edwards C.J., Shlumbaum A., Dinu A., Balacescu A., Dolman G., Tagliacozzo A., Manaseryan N., Miracle P., Van Wijngaarden-Bakker L., Masseti M., Bradley D.G., Cooper A. Ancient DNA, pig domestication, and the spread of the Neolithic into Europe // PNAS. – Vol. 104, No.39, 2007. – P. 15276-15281.

Larsson L. Mistrust traditions, consider innovations? The Mesolithic-Neolithic transition in southern Sweden // Proceedings of The British Academy. – Vol. 144. – The British Academy, 2007. – P. 596-616.

Motuzaitė-Matuzevičiute G. An Archaeobotanical approach to the earliest appearance of domesticated

plant species in Ukraine // Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, 2010. – 360 p.

Olsson O. The Rise of Neolithic Agriculture // paper presented at the Long Run Growth Workshop in Copenhagen, 2003. – P. 1-26.

Ozdogan M. The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe: an Anatolian perspective // Journal of European Archaeology, 1997. – P. 1-33.

Renfrew C., Bahn P. Archaeology. Theories, Methods and Practice. London, Thames&Hudson, 2004. – 656 p.

Zvelebil M., Zvelebil K. Agricultural transition and Indo-European dispersals // Antiquity. – Vol.62, 1988. – P. 574-583.

Telizhenko S.A.

The Late Mesolithic or Neolithic? To the question of Neolithisation of Middle stream of Seversky Donetsk river basin

The transition processes from the Mesolithic to the Neolithic in the Mid Stream of the Siversky Donets River are discussed in this paper. The process of Neolithisation in this region is connected with widespread use of ceramic production at first on Starobilsk-1 site (first quarter of 6 millennium BC). Any evidence of farming on this site is absent and animal domestication needs to be confirmed. There is no mention of ceramics in the Early Neolithic layers of Donetsk culture used with “archaic” flint complexes and it is doubtful ceramics were used there.